

Sayı (Number): 2

Ortadoğu'da Su M¼cadelesi

Terje Tvedt

Şubat (February) 2017
İstanbul - T¼rkiye

SU POLİTİKALARI K¼LLİYESİ
TURKISH WATER FOUNDATION
WATER POLICY FACULTY

SU POLİTİKALARI BÜLTENİ : SAYI 2

Ortadoğu'da Su Mücadelesi

Terje Tvedt

©2017 SU VAKFI

Tüm yayın hakları anlaşmalı olarak Su Vakfi'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir, izinsiz çoğaltılamaz, basılamaz.

Basıma Hazırlayan :
Muhiddin YENİGÜN

SU VAKFI

Libadiye Cad. Dođanay Sokak No:6 Kat:4 Üsküdar İstanbul
Tel: (216) 412 3383 - Faks: (216) 412 3390
suvakfi@suvakfi.org.tr - www.suvakfi.org.tr

Ortadoğu’da Su Mücadelesi

TERJE TVEDT

Tarihçi ve Norveç Bergen Üniversitesi Kalkınma Araştırmaları Merkezinde Kıdemli Araştırmacı olan Terje Tvedt suyla ilişkili konularda yoğun yayınlar yapmaktadır.

ÖZET

Bu makale bölgesel nüfus artışı, zaman içinde yaşam standardındaki genel artış ve sula- malı tarımın gelişiminin suya ulaşım ile su ihtiyacı arasında nasıl bir uçurup yarattığını ve bu uçurumun Orta doğudaki en kıt kaynak olan su üzerindeki anlaşmazlıkları nasıl artırabilece- ğini ele almaktadır. Sorun tarihsel bir perspektiften ele alınmakla birlikte, ayrıca uluslararası nehir havzalarının kullanımı ve paylaşımına ilişkin uluslararası yasalar oluşturma sorununa da değinilmektedir.

GİRİŞ

Ortadoğu’daki gelişmeler hakkındaki bu makalede odak noktası ne Viyana’daki OPEC toplantıları ya da Cuma namazları için topla- nan Müslümanlar ne de Kudüs’teki Ağlama duvarı olacaktır. Buradaki odak noktası tatlı su –Orta doğudaki nehirler- olacak. Batılılar sıklıkla “Arap” ismini “Petrol Şeyhi”nin ben- zeri olarak görme eğilimindedir. Paris ya da Washington’daki petrol pompalarını kontrol eden Bedevî karikatürleri, Batıda şirketler satın alan Arap petrol prensleri hakkındaki başlıklarla birlikte Arap gerçeğinin önemli bir yüzünü tasvir etmektedir. Ancak bu kav- ramsallaştırma, bu ‘Arap’ belli bir ilişkinin, yani ‘onlar’la ‘biçim’ ilişkilerimize ilişkin geçmişin anılarını taşıyan perspektifin bir sonucudur ve 1970’ler ve 1980’lerin olayla- rının rengine bürünmüştür. Petrol perspektifi daha temel ve daha kalıcı karakteristikler ile kökleri derinlerde olan uluslararası bölgesel çatışma hatlarının keşfi belirtmektedir. Arap- ların temel ortak ekonomik kaynak onlardan damladığı bildirilen siyah altın değil, işgal ettikleri kurak bölgelerdir.

Nehirler bölgenin kültür ve tarihinde, böl- gesel sınırların belirlenmesinde ve ülkelerin ekonomik hayatlarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bölgeyi tanım- lamada, derinde yatan özellikler ve ‘ebedi’ coğrafi yapıların durumlarını keşfetmek için su unsuruna odaklanılacaktır. Tartışma, mo- dern tarihe ve üç çok uluslu nehir havzası olan Nil, Ürdün ve Dicle/Fırat’la bağlantı- lı olarak belirlenen ve analiz edilen suyun kullanımına ilişkin çeşitli bakış açılarına odaklanacaktır. Benim görüşüme göre; Orta Doğu’nun daha yakın tarihinin ve karmaşık siyasal sahnesinin anlaşılması, bu farklılık- ların ve bunların zaman içindeki gelişimi ve değişiminin anlaşılmasına bağlıdır. Orta Do- ğu’daki su probleminin diğer örnekleri böl- genin ekolojik özelliklerini dramatize ede- bilir. 1970’li yıllarda Körfez devletleri tatlı su kaynağı olarak Antarktika’dan İran/Arap Körfezine bir buz dağı (aysberg) çekmenin uygulanabilirliğini ciddî olarak değerlendi- di. Kaddafi, Libya’daki su krizine bir çözüm olarak dünyadaki en uzun nehir boru hattı-

nın, yaklaşık 2000 kilometrelik Büyük İnsan Yapımı Nehir'in inşaatını başlattı.¹

Ülkelerin tarihi ve kültüründe nehir havzalarındaki büyük ve karmaşık bireysel su teknoloji projeleri tarihçesi, sulama ve su kontrolünün geliştirilmesiyle yakından alakalı olup, politikayı faydalı bir şekilde araştırmak için bir büyüteç, bir siyasal prizma sağlayabilir. Ancak bireysel projeler burada yalnızca aynı su yolu bölgesi boyunca yer alan devletler arası ilişkilerdeki daha temel gelişme trendlerini sergilemek üzere söz konusu edilecektir. Buradaki hedef bölge nüfus artışı, hayat standardındaki genel artış ve sulamalı tarımın gelişiminin suya ulaşım ile su ihtiyacı arasında nasıl bir uçurup yarattığını ve bu uçurumun Orta doğudaki en kıt kaynak olan su üzerindeki anlaşmazlıkları nasıl artırabileceğini ele almaktadır. Bu farklılıklar kesinlikle Orta Doğu'da yeni çatışmalara ve belki de 'su savaşları'na yol açacaktır. Toplum ve nehir suyu arasındaki ilişki Orta Doğu'da karakterini değiştirme süreci içindedir. Bir su yolunun tolere edebileceği kullanım limitine şimdi, 20. yüzyılın başında ulaşıma aşamasına gelinmiştir.

I. IRAK VE SURİYE

Su sorunlarının derinliğini anlamak için, bazı hidrolojik veriler verilmelidir. Fırat'ın kaynağı Türkiye'nin doğusu olup, oradan Suriye üzerinden doğrudan güneye akmaktadır. Burada kendisinin en önemli kolu ile Habur ile birleşerek Irak'ın en kurak bölgelerine girmektedir. Fırat'ın Irak'ta Hit'te ölçülen yıllık ortalama debisi genellikle yaklaşık 31 milyar metreküp olup asgari debisi yaklaşık 16 milyar metreküptür. Nehir Orta Doğu'daki ikinci en zengin su debisine sahip ikinci nehidir; ancak diğer kıtalar ve diğer bölgelerdeki nehirlerle karşılaştırıldığında bu mütevazı bir miktardır. Örneğin Ama-

1 Libya'daki Jefara bölgesindeki zemin suyu 1960'larda yılda bir metre gömülüyordu (Middle East, Mayıs 1981, s.52). Proje bir çok ülkenin karşılayabileceğinden çok daha fazla bir miktar olan 25 milyon doları aşıyordu (Middle East Economic Digest, 25 Mayıs 1990 s.5).

zon'un debisi 100 kat daha fazladır, Zambezi'nin debisi 50 kat daha fazladır ve hatta Rhine'in debisi bile yaklaşık dört kat daha fazladır. Elde edilen suyun yaklaşık %90'ı Türkiye'de doğar, geriye kalan %10'u ise Suriye'den gelir. Fırat, Bağdat'ın güneyinde Dicle ile birleşir ve İran/Arap Körfezine Şattül Arab'ta dökülür.² Dicle'nin suyu da Türkiye'den gelmektedir. Musul'daki yıllık ortalama debi yaklaşık 23 milyar metreküptür. Büyük Zap gibi kollarının toplam katkısı yıllık yaklaşık 30 milyar metreküptür. Bağdat bölgesinden yağış yılda 200 mm'nin altındadır. Normal şartlar altında Irak, ülkenin tarımının bağımlı olduğu nehirlerle ancak mütevazı bir miktarda katkıda bulunmaktadır.³

1960'ların ortalarına kadar, Irak Fırat'ı büyük ölçekte kullanan tek ülke idi. Irak'ın su tarihi en azından M.Ö. 3000 yıllarındaki Sümer medeniyetine kadar uzanır. Sulamalı tarıma dayalı bir dizi su medeniyeti doğmuştur.⁴ Bunların en karmaşığı Sasanî döneminde (M.S.226-637) ve Abbasî Hanedanı döneminde (M.S.750-1200) kurulan medeniyetlerdi. Geçen yüzyılın sonunda eski kanal sistemi modernleştirdi. Ancak 1909-1913 yılları arasında El-Hindiya Barajının inşasına kadar nehir kullanımının modern çağı başlamadı (Mısır'da da buna benzer gelişmeler oldu, ancak daha radikal gelişmeler 1880'ler ve 1890'larda yaşandı). 1970'lerin ortasından bu yana Irak yıllık yaklaşık 30 milyar metreküp suyu sulamada kullanmış-

2 Bu makale sulama, gıda üretimi ve enerji kaynağı olarak su kıtlığına odaklanacaktır. Dünyanın bir çok bölgesinde nehirler hâlâ önemli iletişim arterleridir. İran ile Irak arasında 1979 yılında patlayan savaş İngiltere ile Tahran arasında bir trafik arteri olarak Şattül Arab'ın kullanımını üzerine uzun vadeli bir çatışmayla bağlantılıydı.

3 Arap gücünün nehirlerle aşırı bağımlılığının bir göstergesi, Mısır ve Irak'ın durumu arasında belirgin paralellikler bulunmasıdır. Nil, Sudan'da Atbara kolu ile birleştikten sonra kuzeyden hiçbir yeni kaynak almamaktadır. Burası dünyadaki en uzun beslemesiz nehir şerididir. Yukarı Mısır'da yağışlar arasındaki süre birkaç yılı bulabilir. Kahire'de ortalama yıllık yağış miktarı 19 mm'dir. Bu bağlamda Mısır ile Irak arasındaki fark; Mısır'ın Nil'le Irak'ın Fırat ve Dicle'ye olduğundan daha fazla bağımlı olmasıdır.

4 "Su Toplumu"nun bir tanımı ve kadim nehir medeniyetlerinin ve bu medeniyetlerin devletlerin gelişimi ve toplumların karakteri üzerindeki öneminin bir tartışması için bakınız: Wittfogel (1956 ve 1957).

tır. Saddam Hüseyin hükümeti başlangıcından itibaren sulamaya büyük önem verdi ve bu sektöre ayrılan bütçe Saddam'ın devlet başkanı olmasından sonra iki katına çıktı. Hedef 1980'li yıllar boyunca dört milyon hektar ekilebilir alan geliştirmektir. Bu sonuca ulaşamadı, ancak 1980'lerin başında birkaç rezervuar faaliyete girdi: Aşağı Dicle boyunca Musul ve Kerkük bölgesinde birkaç baraj, Fırat nehri üzerinde Himrin Barajı ve Haditha Barajı. Bu yüzden Yunanca'da "nehirler arasındaki ülke" anlamına gelen Mezopotamya'da su kontrolü bölgenin uzun tarihi boyunca tıpkı bir kızıl örgü gibi uzanmaktadır.

Nehir suyu üzerindeki mücadele bir çatışma kaynağı olduğu gibi, aynı zamanda yirmi otuz yıldır su yolu boyunca yer alan çeşitli ülkeler arasında işbirliği girişimlerinin de kaynağı olmuştur. Suriye'deki Tabka Barajının inşaatından önce Fırat'ın kullanımı yaygın biçimde Irak'ın işi olarak görülüyordu. Ancak Sovyetler Birliği ile 1966 yılından gelen bir anlaşmaya uygun olarak,⁵ 1973 yılında yapay gölün inşaatı tamamlandığında,⁶ Fırat'ın suyu için yapılan mücadele iki komşu Arap ülkesi arasında çatışmanın ana kaynağı haline geldi. Irak yaklaşık 80 kilometrekarelik bir alanı işgal eden ve Fırat'tan 12 milyar metreküp suyu tutacak olan bu gölün inşasıyla Irak, su politikası ve jeopolitikası bağlamında bir suyun aşağısı ülkesi haline geldi.

1975 yılında Suriye ve Irak, kısmen Fırat'ın su haklarına ilişkin bir çatışma yüzünden (bu çatışma, Orta Doğu'daki batı medyası, araştırmacıları ve politikacılarının Doğu-Batı perspektifinin ve aynı zamanda Yahudi-Arap çatışmasının dışında kalması ve petrole sabitlenme yüzünden görmezden geldiği çatışmalardan birisiydi) savaşın

eşiğine geldiler. Suriye'nin Tabka barajının inşası yüzünden nehirdeki suyun akışını sınırlama önerisi, suyun aşağı kısmındaki ülkelerde şiddetli tepkilere yol açtı. İki ay içinde propaganda hızlandı ve Suriye birlikleri Irak sınırı boyunca konuşlandırıldı. Sovyetler Birliği ve Suudi Arabistan baskı yapana kadar Suriye geri adım atmadı: "İyi niyet" göstergesi olarak kaynaktan daha fazla su bırakacaktı. Ancak su sorunu çözülmemişti. Örneğin Temmuz 1984'te Irak, Suriye'yi Fırat'ın normal boşaltımının %60'ını elinde tutmakla suçladı. Şam bu iddiayı hemen yalanladı. İki Baas partisi arasındaki husumet ve Şam'ın Irak-İran savaşında ve 1991 Körfez Savaşındaki tutumu, Bağdat ve Şam arasında bu su kaynaklarının kullanımı üzerindeki uzun yıllara dayanan çıkar çatışmasından etkilendi ve beslendi.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesine (GAP) başladığı 1983 yılına kadar, Fırat'ın kullanımı pratikte sıklıkla iki komşu Arap ülkesini ilgilendiren bir sorun olarak görüldü. Ancak Türkiye'nin projesinin başlamasıyla Fırat'ın bir Arap Nehri olmadığı açıkça ortaya çıktı. GAP muazzam derecede yoğun ve karmaşık bir su sistemi planı idi. İlk versiyonu 80 baraj, 66 enerji santrali ve 1,6 milyon hektar yeni araziye sulayacak 66 sulama sistemini içeriyordu. Türkiye Fırat havzasının potansiyelini resmi olarak ülkenin toplam hidroelektrik potansiyelinin %45'i ve ülke içindeki sulama potansiyelinin %25'i olarak hesaplıyordu. Türkiye'deki Fırat barajlarının ilki olan Keban Barajı 1974 yılında inşa edilmişti. Ankara'nın halen geliştirmekte olduğu GAP projesi 21 baraj ve 17 hidroelektrik santralini içermektedir. Ayrıca bir Anadolu su devrimini başlatmaktadır. Proje tamamlandığında sulama sisteminin Keban'dan geçen Fırat nehri suyunun yaklaşık dörtte birisini kullanacağı hesaplanmaktadır.

Peki, nehirler bütün bu rezervuarları doldurup bütün talepleri karşılayabilir mi? Bir

5 Uzun vadede, Ortadoğuda Sovyetlerin desteklediği büyük barajlar -Dünya Bankasının su politikası konusundaki siyasal tercihler ve argümanlar yüzünden finansal olarak yardım edemediği barajlar- Sovyetler Birliğinin bölgedeki en kalıcı izine dönüşebilir.

6 Barajın tanımı için bakınız: Efrat (1967) ve Guine (1976).

yandan verimsizlik ve buharlaşma yüzünden sular israf edilirken, öbür yandan Türkiye’de 700.000, Suriye’de 640.000 ve Irak’ta Hit ile Hindiya arasındaki 1.230.000 hektar sulanacak arazi için ihtiyaç duyulan su miktarı nehrin normal boşaltımının üzerindedir. 1970’lerin ortalarında Fırat suyunun yaklaşık yarısı üç nehir ülkesi tarafından kullanılıyordu. 1980’lerde ise Irak tek başına yaklaşık Fırat’ın boşaltımının yarısını kullanmaya başladı. Suyun kullanımına ilişkin olarak gittikçe yoğunluğu artan planlar panoya asılmaya başlandı. Örneğin 1988 yılında Suriye bütçesinin %40’ını sulama ve hidroelektrik projelerine kullandı. Fırat her üç ülkede planlanan tüm projelere yetecek suya sahip değildir. Yine de bütün ülkeler kendi projelerinin olağanüstü bir ulusal öneme haiz olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda nüfus artmakta ve bunun sonucu olarak daha önce yaşananlara daha yüksek bir talep sınırlı su kaynaklarına yönelmekte; üç havza ülkesinin hükümetleri üzerine gittikçe daha fazla siyasal baskı yüklenmektedir. Bu üç su yolu ülkesinin nüfusu 1960 yılında 38,90 milyondan 1990 yılında 87 milyona yükselmiştir. 2025 yılı itibarıyla Irak, Suriye ve Türkiye’de toplam nüfusun 172 milyon kişi olacağı hesaplanmaktadır.⁷ Böyle bir demografik eğri dikkate alındığında, Şam’daki mevcut su kıtlığı kent nüfusu açısından akut bir rahatsızlık kaynağı olmanın da ötesine geçmektedir. Bütün bölgenin geleceğine ilişkin bir işaret olarak görülebilir. 1990 yılında kendin geniş bölgelerinde her gece su kesiliyorsa, 50, 100 ya da 500 yıllık bir zaman dilimi içinde durum nasıl olacaktır?

En büyük kullanım potansiyeline sahip ve mevcut kullanım profilini değiştirmenin çıkarlarına en çok hizmet edeceği ülke Türkiye’dir. Suriye ve Irak’ın handikabı elbette bir su yolu boyunca yukarı bölgedeki tesis-

⁷ Bunun gibi rakamların genellikle kuşkuyla karşılanması gerekir. Ancak bu rakamlar nüfus artışında tartışmasız bir eğilimi göstermektedir. Bu rakamlar World Resources 1990-1991’e dayalı olarak hesaplanmaktadır.

lerin daima suyun aşağı kısmındaki durumu etkileyecek olmasıdır. Bu coğrafi bakımdan aşağıda olma konumunun genel yapısal güvensizliğine ilave olarak, Irak e Suriye, Atatürk barajının suyu Fırat’tan alıp, kurak, ama verimli Güneydoğu Anadolu topraklarına taşıyacak olmasıdır. Bu korku, 1990’ın başlarında barajda su tutmaya başladığında Türkiye’nin keyfi olarak su akışını saniyede 500 metreküp azaltmasıyla daha da arttı. Suriye durumu protesto etti ve ülkenin elektrik üretiminin azalan boşaltım yüzünden ağır biçimde azaldığını ileri sürerken, Irak 7 milyon tarımla uğraşmanın etkilendiğini savundu. Bu protestoların doğruluğunu değerlendirmekten daha önemlisi, bu protestoları komşular arasında artan gerilimin habercisi olarak görmektir. Fırat hakkındaki anlaşmalar ayrıca nehrin birkaç kolunun uluslararası nitelikli olmasıyla daha da karmaşık hale gelmiştir. Ancak ana sorun Türkiye’nin planlarının hangi ölçüde Suriye ve Irak’ın planlarıyla ve zaten kurulmuş bulunan nehrin aşağı bölgesi su kullanımıyla uzlaştırılabileceğidir. Dünya Bankası, Irak ve Suriye ile uzun vadeli bir resmî anlaşmaya varılmadığı gerekçesiyle, Atatürk Barajını finanse etmeyi reddetti.⁸ Üstelik bölgesel çatışma potansiyeli yalnızca bu üç ülke ile sınırlı değildir. Irak ile Ürdün arasındaki 1984 tarihli bir anlaşma, Irak’ta Fırat’ın suyunu Ürdün’ün Amman kentine yöneltme imkânını araştıracaktı. Bu aşırı derecede pahalı bir projedir –suyun yokuşa doğru pompalanması gereken 600 kilometrelik bir su boru hattı-, ancak Ürdün’deki çaresizce su arayışı böyle bir projeyi oldukça uygulanabilir hale getirdi.

Dicle; Irak ve Türkiye halkları arasında, bu iki devlet arasında olduğundan daha önemli bir sorun kaynağıdır. Bağdat’taki her yönetici bağımsız bir Kürdistan’dan korkar.

⁸ Dünya Bankasının Aswan Barajına karşı resmî yaklaşımı da aynı oldu: Mısır’ın planına destek diğer havza devletleriyle anlaşma şartına bağlandı. Dünya Bankası aynı gerekçelerle Ürdün su yolu üzerindeki Yarmouk üzerindeki Wahda Barajını da desteklemedi. Zira suyun alt kısmındaki İsrail, barajı kabul etmiyordu ve nehir havzası ülkeleri arasında su kullanımı konusunda varılmış bir geçerli anlaşma yoktu.

Zira bu konumuyla yeni bir suyun yukarı bölgesi devleti bu ülkenin yaşam damarlarından birini kontrol etme kapasitesine sahip bir konumda olacaktır. Türkiye için bağımsız bir Kürdistan, aşırı derecede hırslı, ülke liderlerine göre 21. yüzyılı Türkiye'nin yüzyılı yapacak temel bir kalkınma projesi çalışmaları üzerinde sallanan bir kılıç olacaktır. 1980'li yıllarda Suriye'nin Ankara'ya karşı bir Kürt ayaklanmasını desteklemesi de Türkiye'nin su planlarını ertelemesi için bir bahane ve Ankara'yı bazı sonuçlarına katlanmadan suyun aşağı bölgesindeki ülkeleri etkileyen bir su sistemi geliştiremeyeceğine ilişkin bir uyarı oluşturdu. Avrupa Dış İşleri Bakanlarının Haziran 1991'de üzerinde anlaştığı, Dicle'ye ilişkin daha kalıcı, ama barışçıl bir anlaşma, Irak ve Saddam Hüseyin'e karşı Kuveyt ya da Basra bölgesindeki binlerce Norman Schwarzkopf denizcisiinden çok daha tehlikeli ve daha kalıcı bir tehdit oluşturmaktadır. Bunu hem Bağdat, hem de Washington bilmektedir. Ocak 1991'de New York Times'de yayınlanan bir öneride Ankara'nın ABD aracılığıyla Saddam'a karşı, hem ahlâka uygun hem de petrol ambargosundan çok daha etkin olan "su silahını" kullanabileceği belirtiliyordu.

Tamamen bölgesel bir perspektiften ve klasik suyun aşağı bölgesi ülkesi Irak'tan ve söz etmeyi gerektirmeyecek kadar açık bir şekilde Suriye'den görüldüğü şekliyle; Türkiye gücün sahibidir. Doğu bölgeleri kaynakları İran'da bulunan nehirlerin suyu-na bağımlı olduğu için, Irak iki kat daha korunmasız durumdadır. Nehir ovalarında Sümer'in suyun aşağısında bulunma konumu, sulamalı tarımın gelişmesinin ve dolayısıyla ilk nehir medeniyetinin ön şartını oluştuyordu. O dönemde de su üzerine savaşlar yapıyordu; ancak bunlar artan sulama yüzünden kendilerini aniden ortak sınırlara sahip halde bulan ova kasabaları arasındaki savaşlardı. Tarih, Mezopotamya ovalarını sürekli olarak stratejik korunmasızlıkları

konusunda uyardı ve teknolojik gelişmeler tarihsel avantajı kesin bir şekilde yaygın ve müstakbel bir dezavantaja dönüştürdü. Ocak 1258 ortalarında çok etnik kökene sahip bir ordu Bağdat'ta saldırdı. Ancak bu kez saldırı Batı'dan değil, Doğudan geliyordu: Orta Asya'dan Türkler, Moğol göçebeleri, Gürcistan'dan askerler ve Çinli mühendisler. Moğol generali Hülagu Halife'nin askerlerini Bağdat'ın 48 kilometre doğusundaki bataklıklara sürdü. Askerler Fırat'ın bentleri ve barajlarını açtılar ve Bağdat Halifesinin ordusunun büyük bir kısmı boğuldu ya da öldürüldü. Bağdat'ın 1250 yılında dünya yüzünden silinmesine katkıda bulunan önemli bir faktör sulama sisteminin Moğollar tarafından imha edilmesiydi. Çöl eskiden Asmalı Bağların bulunduğu yerlere kadar yayıldı. Yukarı bölgelerde suya talebin artması nedeniyle, Irak, sürekli yayılmanın çölü yerinde tutma büyük görevini gündeme getireceği bir gelişmeden yeniden korkabilir. Iraklılar nehir suyu kaynağındaki değişikliklerin ve zamanla nehrin yatağını değiştirebilecek olan nehrin akışındaki iniş ve çıkışların getireceği sosyal sonuçlara çok aşınadır. İnsanın çevreyi imhasının ilk bilinen örneklerinden birisi tam burada, Dicle-Fırat ovalarında gerçekleşti.⁹ M.Ö. 2400 yılında Lagaş Kralı Entemena Dicle ile Fırat arasına büyük bir kanal kazdırdı ve yer altı suyu yükseldiği için toprağın tuzluluğunda felakete dönüşen bir artış görüldü. İki yüzyıl sonra tarımsal üretim öylesine kötüleşti ki, başkent Ur'da kıtlık baş gösterdi. Bu olay ülkenin tarihten silinişin ana nedenlerinden birisidir. Nehir yatağını değiştirdi ve günümüzde medeniyetin eski merkezleri suyun önemine ilişkin dramatik ve olumsuz tanıklıklar içererek, kumların altına gömüldü.

Bu yüzyılın başında Türkiye "Avrupa'nın hasta adamı" olarak anılıyordu. Fırat ve

⁹ Sulama suyunun buharlaşmasından kaynaklanan tuzluluk süreçleri -Orta Doğu'nun "ebedî" sorunlarından birisidir- M.Ö. 2400 ila 1700 yılları arasında Mezopotamya'da tarımı önemsizleştirdi ve Sümer medeniyetinin çöküşü ve ortadan kaybolmasına yol açtı (bakınız Jacobsen ve Adams, 1958, s. 1252)

Dicle'nin kontrolü "hasta adamı" gelecek bin yılın başında "Orta Doğu'nun güçlü adamı"na dönüştürebilir. Nehirler bu ülkeye muazzam bir kalkınma potansiyeli ve kıt yağışa sahip bir bölgede mukayeseli bir avantaj kazandırmaktadır. Aynı zamanda bu nehirler Türkiye'nin güneydeki petrol zenginliği komşularıyla strateji oyununda zafer kuzudur. 1980'lerin ortalarından bu yana Türkiye'de (eski) Başbakan Turgut Özal, Suriye'den geçen ve güneye Suudi Arabistan'a Akdeniz'e dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin suyunu taşıyacak bir boru hattı inşasını önerdi. Ankara bunu "barış hattı" olarak adlandırıyor. Riyad ise bu hattı akan burun olarak görüyordu. Mekke ve Medine'nin muhafızları, kendi su bağımsızlıklarını kaybedeceklerinden korkuyorlar ve kaderlerini 1924 yılına kadar İslam âleminin merkezini oluşturan ülkeye teslim etmek istemiyorlar. Son yıllarda Türkiye'de Gayrisafi Milli Gelir hızla arttı. 1990 yılında bu artış %10 oldu. Aynı yıl Suriye %6'lık bir büyümeye sahipti. Öbür yandan Irak Körfez Savaşı yüzünden yalnızca siyasal ve askerî açıdan değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da harap oldu. Suyun aşağı bölgesinde bir ülke olarak Irak, savaş öncesi dönemde bölgesel su müzakerelerinde güçlü bir kart olarak Türkiye'ye petrol sağlıyordu. Ama bu kart yenildi. Türkiye 650.000 askeriyle NATO içindeki en güçlü ikinci orduya sahipken, Bağdat'tın askerî makinesinin kanatları kırıldı. Aynı zamanda, Körfez Savaşı esnasında da görüldüğü üzere, Türkiye yeni su yolu müzakerelerine büyük ilgi gösterdi. Uzun vadede nehir havzası ülkeleri arasındaki güç yapısındaki bu gelişme Sadam'ın sözde girişiminin yeni Mezopotamya Nebucadnezzar'ı yalnızca beyhude değil kılan bir girişim olarak değil, aynı zamanda Sadam'ın Irak'ın nehir su kullanımının temelinin yıkılmasına belirgin bir katkı yapmasına neden olan, güneye yönelik iktidar hırsının onu bir Iraklı Hülagu olarak hatırlanmasına yol açacaktır. Irak'ın su müzakerelerindeki

konumu dramatik ve stratejik olarak zayıfladı.

II. MISIR

Nil, Mısır'a ulaşmadan önce sekiz ülkeyi geçmektedir: Tanzania, Raunda, Burundi, Zaire, Uganda, Kenya, Sudan ve Etiyopya. Buna göre Mısır'ın ana arteri olan Nil, özünde bir Afrika nehridir. Eğer Nil nehri Kahire'de eksenini etrafında döndürülecek olsa, o zaman kaynağı Kuzey Buz denizinde bir yerde, çöl kumlarından yaklaşık 7000 kilometre uzaklıkta yaklaşık 2000 yıl önce Roma İmparatorluğunun tahıl ambarında ve yüz yıl önce Lancashire'in orta pamuk tarlasında olacaktır. Firavun medeniyetini yaratan bu nehirdir; Mısır'ı Orta Doğu'da Arap gücünün merkezi yapan bu nehirdir ve su kontrolündeki teknolojik devrim yoluyla geçen yüzyılda çok yıllı bir sulana mümkün kılınmış ve böylelikle böylece muazzam bir nüfus patlamasının temeli atılmıştır.¹⁰ Çağlar boyu Mısır'ın Nil'deki nehrin aşağı bölgesi ülkesi olma konumu, ülkenin jeopolitik konumunu etkilemiştir.

Aynı zamanda dünya Mısır'ın korunmazlığının farkındadır. İngiltere bu durumu 1924'te, 1929'da, 1040'lı yıllarda ve 1950'li yıllarda istismar etmiştir. Mussolini ve Ciano bu durumu istismar etmeye teşebbüs etmiştir. Etiyopya, İsrail, Sudan'da Sudan Halk Kurtuluş Ordusu (SPLA), Washington ve Moskova son yirmi otuz yıl boyunca Kahire hükümetine diplomatik baskı uygulamak için suyun yukarısında bir Addis'te bir bölgeden yararlanmıştır. İsrail 1990 ve 1991 yıllarında üç baraj inşası için hazırlıklara başlamış ve bunun asıl önemli olan yönü; bu dedikoduların Etiyopya'nın Dışişleri Bakanı Tefaye Dinka'yı Mısır millî meclisinde dile getirilen kaygıları gidermek üzere Kahire'ye göndermesine yetmiş olmasıdır. ABD (Arazi Islah Bürosu, 1964) ve aynı zamanda Varşova Paktı ülkeleri Kahire ile göreceli

¹⁰ 1800'lü yıllarda Mısır'da sulama teknolojisinin gelişimi konusundaki bir değerlendirme için bakınız: Tvedt (1986b).

bağlarına dayalı olarak farklı dönemlerde Addis Ababa'daki kendi müttefikleri yoluyla, Etiyopya'nın Nil'den yararlanmasına ilişkin planlar yayınlamışlardır. Bu planların hepsi temelde diplomatik motifler taşıyordu. Zaire'nin Shaba vilayetindeki bir ayaklanma ve Küba'nın varlığı ile bağlantılı olarak, Enver Sedat 1979 yılında Mısır'ın Nil'den bir damla su bile alan herkese karşı savaş ilan etmekte bir an bile tereddüt etmeyeceğini ilan etti. 1985 yılında Mısır Dışişleri Bakanı bölgedeki gelecek savaşın Nil'in suyu konusunda çıkacağı tahminini yapmıştı. Mısır'ın kaygısı en azından geçmiş ve her on ayda yaklaşık bir milyon artan nüfusa sahip olduğu dönem dikkate alındığında anlaşılabilir. Yukarıda söz edildiği üzere, birçok şart beklendiğinden daha az akut bir su kıtlığına neden oldu. Ancak suyun yukarı bölgesi ülkelerindeki ekonomik krizlerin özel bir önemi olmuştur. Ayrıca çatışmaları aşırı akut hale gelmeden diyalog ve müzakere yoluyla çözmek için de bir çok girişim gerçekleştirilmiştir. Ancak bölgedeki hararetin bir göstergesi; su sorununun 1991 yılında Mısır'ın Körfez Savaşında Saddam Hüseyin'e karşı ABD'nin yanında yer almasını protesto için Hartum'da Müslüman köktendinciler tarafından yapılan gösterilerdi. Slogan şuydu: "Nasır gölünü yok et".

III. ÜRDÜN

Siyasal Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl, sulama uzmanlarının Filistin'de bir Yahudi devletinin temellerini atacağı görüşündeydi. Filistin'in 'özümseme kapasitesi' İngiliz mandası dönemi boyunca gündemdeki daimi yerini korudu. Nüfusun potansiyel boyutu sulamadaki potansiyel gelişme temeline dayalı olarak hesaplandı.¹¹ Yalnızca verimli su kullanımı kitlesel göçü ve kibbutzim'i mümkün kılabilirdi. "Çölü Çiçeklendir" sloganı daima ana amaçtı ve Siyonist deneyin meşrulaştırılmasını sağladı. 1948

öncesinde ve sonrasında su sorunu ve su hakları bir Yahudi yurdu yaratma çalışmasında odak noktası oldu.

Ürdün nehri bölgede "tüm yıl boyu" en büyük nehirdir. Bu nehrin kısımları Lübnan, Suriye, Ürdün ve İsrail'de yer alır. Dünyadaki büyük nehirlerle kıyaslandığında bir dereye benzetilebilecek olan nehir 200 km uzunluğundadır. 1960'lı yıllarda Galilee Denizinden yıllık boşaltımı 500 milyon metreküptü. Bu rakam kabaca normal bir Eylül gününde Aswan'da Nil'den 19 saatlik doğal boşaltıma eşittir. Ancak böylesine kurak bir bölgede bu nehrin damlaları altından daha değerlidir. Örneğin; İsrail'in büyük bir kısmı için yıllık yağış miktarı 200 mm'nin altındadır ve birkaç ayın birkaç gününe yoğunlaşmıştır. 1948'den bu yana ülke liderleri sürekli olarak şu sloganla kampanya yaptılar: "Tek damla suyu israf etme". Bu ülke her eve su sayaçları yerleştirdi ve kotasından fazla kullananlara para cezası uygulandı. Suyun kıtlığı yüzünden İsrail dünyadaki en verimli sulama sistemlerinden birini geliştirmek zorunda kaldı.

Bölgedeki genel su kıtlığı Ürdün nehrinin kontrolü ve maksimum kullanımı için bir dizi planı doğurdu. 1905 yılı gibi erken bir dönemde bir mühendis olan N. Wilbush nehrin sulama ve hidroelektrik üretimi için maksimum kullanımını amaçlayan bir plan geliştirdi. Ürdün'ün gelecekte bölgenin su problemini tek başına çözemeyeceğini anlamıştı.

Bu yüzden onun önerisi (şimdi Güney Lübnan'da bulunan) Litani'den Ürdün nehrine su aktarılmasıydı. Ayın nedenle 1919 yılında Dünya Siyonist Örgütü Litani'nin Filistin'in sınırı olmasını talep etti. Bu durumda Ürdün nehrinin su miktarı iki katına çıkacaktı. Bu fikir birçok kez dile getirildi. Örneğin; 1955 yılında bir Amerikalı mühendis, John S. Cotton tarafından yapılan planda bu fikir yer alıyordu. Bu planın daha

11 Ürdün ve Yarmuk nehirlerinin kullanımına imkan veren Rutenburg imtiyazı bu bağlamda çok önemliydi.

sonraki dönemde İsrail'in Lübnan'a ilişkin politikasını oluşturmaya katkıda bulunduğu kuşku yoktur.¹² Erken dönem planları Batı ve Güney'deki kurak bölgelere Ürdün nehrinden su aktarılmasını amaçlıyordu. Bu planların en iyi bilineni 1940'larda hazırlanan "Lowdermilk Planı" idi. İsrail'in kurulmasından hemen sonra, planın gerçekleştirilmesi çalışmaları hemen başladı. Ancak uluslararası direnç karşısında planlar değiştirildi. Bu durum 1964 yılında tamamlanan "Ulusal Su Taşıyıcısı"nın inşasına yol açtı. Bu taşıyıcı suyu Galilee denizinden Negev Çölüne taşıyordu ve Arap ülkeleriyle ilişkilerdeki gerginliği daha da artırdı. Suriye ile ilişkiler Ürdün nehri planları yüzünden daha 1953 yılı gibi erken bir tarihte sınır olaylarına yol açtı, fakat Suriye anlaşmazlığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşıyarak İsrail'in askerden arındırılmış bölgede su geliştirme çalışmasına devam etmesini yasaklayan bir karar alınmasını sağladı. 1964 yılında İsrail kanalı doldurmaya başladığında Arap Zirvesi toplantıya çağrıldı. Ancak savaş ilan etme yerine Ürdün nehrinin suyunu İsrail'den uzaklaştırmaya yönelik bir alternatif proje kabul edildi. İsrail'in projesi uygulandı. Doğal olarak Ürdün nehrinin aşağı kısmındaki suyun miktarı ve kalitesi düştü. Peki buna Ürdün hükümeti ve yönetimi –ellerini yıkamaktan başka- ne yapabiliirdi?

İsrail'in çabaları meyvesini verdi. 1948 ile 1966 yılları arasında sulanan arazi miktarı beş kat arttı. 1967 yılındaki Altı Gün Savaşının hemen öncesinde İsrail potansiyel su kaynaklarının %80'inden fazlasını kullanıyordu. Sürekli göç, nüfus artışı ve ekonomik kalkınma planları yüzünden İsrail yeniden yolun sonuna gelmişti. Altı Gün Savaşının sonucu olarak sınırların genişletilmesi ülkeye ilk ve en önde gelen su kaynaklarını ge-

12 Litani su yolu boyunca jeolojik ve topografik araştırmalar işgalden hemen sonra başlatıldı ve İsrail'in bu çalışmaya gösterdiği ilgi o kadar büyüktü ki, BM güvenlik güçleri İsrail'in illegal olarak suyun yönünü değiştirmemesi için kontroller yapma görevini üstlenmek zorunda kaldı.

tirdi: Yarkon/Taninim Havzası. Yer altı suyu havzası İsrail tarafından 1967 yılı öncesi kontrol edilen toprakların altında yatıyordu; ama büyük bir kısmı da Batı Şeria'nın altındaydı. Havzanın İsrail'in tatlı su kaynaklarının üçte birini içerdiği hesaplanmaktadır (Ürdün nehri su sistemi aşağı yukarı aynı miktara karşılık gelmektedir). Ürdün ile İsrail arasında, su haklarının temelini doğal olarak oluşturan nehrin jeolojik tanımı konusunda keskin bir anlaşmazlık vardır. Savaş İsrail'e Ürdün nehrinin Suriye'deki kaynaklarından bir kazı üzerinde daha fazla kontrol imkânı sağladı¹³ ve Suriye'nin İsrail'e ulaşmadan önce Ürdün nehri üzerinde baraj yapma planlarının, İsrail'in Golan Tepelerini topraklarına ilhak etmesi için gerekçe oluşturduğu açıkça görülmektedir. İsrail sınır genişletmeleri ve sınırların aldığı biçimin, bölgenin su kaynaklarının daha büyük bir kısmı üzerinde daha doğrudan kontrole sahip olma arzusu ile bağlantılı olduğunda kuşku yoktur. Batı Şeria'yı teslim etmeye direnme toprakların kendisinden çok yer altı suyu kaynaklarından kaynaklanıyordu. İsrail'in suyunun üçte birinin Batı Şeria'nın batı yamaçlarına düşen yağmurdan kaynaklandığı hesaplanmaktadır. Buradaki önemli husus bir bölgenin değil, suyun İsrail'in "özümseme kapasitesi"nde belirleyici olmasıdır.

Gelecek yirmi otuz yılda –ve Doğu Avrupa'dan hızla artan göçün sonucu olarak- İsrail mutlaka yeni yerleşim yerleri kurmak zorunda kalacaktır. Ayın zamanda yer altı suyu batıyor ve toprağın tuzluluğu alarm verici bir oranda artıyor. Gelecekteki su kıtlığının bir işareti Ölü Deniz'deki gelişmelerdir. Su düzeyi Ürdün nehri tarafından kontrol edilmektedir. Bilim adamları mevcut eğilimin devam etmesi halinde, nehir üzerine baraj

13 Filistin ve Suriye ile yapılan 1892 İngiliz-Fransız sınır anlaşması Suriye'yi Ürdün nehri ve göllerinden uzak tutmayı amaçlıyordu. İngiltere'nin bu görüşmelerdeki tavrı Ürdün nehrinin mümkün olduğu kadar çok kaynağını, nehrin her iki yakasını, Hula Gölünü ve Galilee gölünü Filistin sınırları içine dahil etmektir. Bunu gerçekleştirmek için Orta Doğu'nun diğer kısımlarında bir çok ödün vermeyi kabul etmeye hazırды. Sınır müzakerelerine ilişkin rapor Kraliyet Matbaası tarafından 1920 yılında Londra'da yayınlandı.

yapılıp toprağın sulanması için kullanıldığından, gölün tamamen kaybolacağını savunmaktadır –birkaç yüzyıl içinde kuruyup gidecektir. 1979 yılında göl ikiye ayrıldı ve tuzlu dalgaların arasından bir kara köprüsü (Lisan şeridi) ortaya çıktı. Tıpkı Musa'nın Kızıl Denizi geçmesi gibi, Ölü Deniz de toprak bir yolla geçilebilir hale geldi.

Suriye ve Lübnan da ayrıca su kıyısında yer almakla birlikte, Ürdün nehrinden en akut su ihtiyacına sahip ve bu su sisteminde en çok bağımlı iki ülke İsrail ve Ürdün'dür. 1980'lerin başında nehir Lübnan ve Suriye'nin su talebinin yalnızca %5'ini karşılıyordu. Bakılacak olursa Ürdün İsrail'den çok daha umutsuz bir haldedir. Nehir ülkeye su tüketiminin yaklaşık %75'ini sağlamaktadır. Buna karşın Körfez Savaşı öncesi yapılan hesaplamalara göre su ihtiyacı yeni yüzyılın başında %50 artacaktır. Ayrıca hem siyasi hem de askeri bakımdan Ürdün zayıf bir suyun aşağı bölgesi ülkesidir. Son yirmi otuz yıl boyunca nüfus artışı, kentleşme ve ekonomik kalkınma Ürdün'ün su ihtiyacını artırdı. Yalnızca 1948 yılının hemen sonrasında, ülke yaklaşık 350.000 Filistinli mülteci aldı. Bu durum UNRWA'yı Yarmuk ve Ürdün nehirlerinden yararlanan oldukça küçük iki proje başlatmaya zorladı. Amman'daki nüfus artışı da Kral Talal Rezervuarının kapasitesinin üçte birinden fazlasının kentsel su sistemlerine aktarılmasına yol açtı.¹⁴ Temmuz 1990'de Kral Hüseyin Ürdün ile İsrail'de savaşa ancak su sorununun neden olabileceğini ilan etti ve dinî liderlerle birlikte halka açık olarak su sorununu çözmesi için Allah'a dua etti. Bu

14 Ayrıca enerji ihtiyacının yılda %20'den fazla artacağını gösteren tahminler bulunmaktadır. Yada daha açık söylemek gerekirse: İsrail ve Ürdün göreceli olarak Akdeniz ve Kızıl Deniz'den deniz suyunu Ölü Deniz'e taşımayı planlamaktadır. Ölü Denize birkaç yüz metre yukarıdan düşüşten yararlanılarak elektrik üretilmektedir. 1981 yılında Nairabi'de yapılan yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları BM konferansında siyasal çatışmaya yol açan tek bir konu vardı: İsrail Akdeniz'den Ölü Deniz'e bu kanalı inşa etme niyetini açıkladı. Bir FKÖ gözlemcisinin dikkat çektiği üzere bu kanal muhtemelen Gazze'nin geliştirilmesi için kullanılacaktı ve muhtemelen Batı Şeria'daki geniş Filistin topraklarını sulara boğacaktı (Middle East, Ekim 1981, s.71).

gerilime katıda bulunan husus yukarı Yarmuk'ta kurulu Wahda barajı konusundaki sürekli anlaşmazlıktır. Bu barajı Suriye ve Ürdün ortaklaşa geliştirmek istemektedir. Bu barajın önemi Türkiye'nin Fırat suyunu kullanmalarıyla aynı hızda artmaktadır.

Ürdün'deki ilk büyük proje Doğu Ghor Kanalı idi ve 1964 yılında tamamlandı. Kanallı Yarmuk suyunu 70 kilometre güneye taşıyordu ve büyük ölçüde Ürdün nehrine paralel gidiyordu. Doğu Ghor Kanalı'nın doğusunda, küçük nehirlerden gelen suyla beslenen küçük rezervuarlar ve kanallar inşa edilmişti. Ürdün'ün su sektörü aşırı derecede zayıftır. 1975-1977 döneminde İsrail'in sulanabilir arazisinin %45'i sulanırken, bu oran Ürdün'de yalnızca %9 idi. On yıl sonra İsrail'de bu oran %64'e yükselirken, Ürdün için yalnızca %11'e çıkabilmişti. Öbür yandan eğer Doğu Avrupa'dan İsrail'e yeni göçleri hesaba katmazsak, nüfus artışı Ürdün'de İsrail'den daha yüksektir. Nüfusun 1990 yılında 4,3 milyondan 2025 yılında 13,1 milyona yükselmesi beklenmektedir. Buna karşın İsrail'de aynı dönemde nüfus 4,6 milyondan yaklaşık 7 milyona yükselecektir. Nüfus artışı ve artan su kıtlığının yapısındaki gerilim yeteneği, Ürdün'ün müzakere edilebilir siyasal gücünün temel çerçevesini oluşturmakta ve müzakere parametrelerini belirlemektedir. Böyle bir durumda Irak'la Fırat'ın suyunu Ürdün'e çevirmeye yönelik olarak yapılan 1984 anlaşması çok önemliydi ve Amman ile Bağdat arasındaki işbirliği ve ittifakın temelini oluşturdu.

Su kaynaklarının kullanımı yalnızca İsrail/Arıp savaşlarındaki bir askerî strateji sorunu değil, aynı zamanda bir diplomatik faaliyet ve çatışma kaynağıdır. 1953 yılında Birleşmiş Milletler ve ABD bir teklifte bulundu. 1955 tarihli bir ABD teklifinde, Başkan Eisenhower hükümeti namına "Ürdün-Yarmuk Nehir Sisteminin Kullanımı için Birleşik Su Planı" teklif ediliyordu (Eric Johnstone Planı). Yoğun müzakereler-

den sonra plan bu ülkenin teknik uzmanları tarafından teknolojik bakış açısından rasyonel bir proje olarak kabul edildi. Ancak siyasal gerekçelerle reddedildi. Çok uluslu su sistemlerinde su kıtlığı bulunduğu durumda suyun maksimum kullanımını ile siyasal çıkarlar nadiren birbirine uyar. Böyle bir ortak nehir havzası planının başarılı olması şansı 1990'larda, 1950'ler yada 1970'lerden daha yüksek görünmüyor.

IV. BOL SU KAYNAKLARI: GERİLİM KAYNAĞI MI YOKSA BİR ZENGİNLEŞME FIRSATI MI?

Komşularıyla kıyaslandığında Lübnan, paylaşılması gereken bol su kaynaklarına sahiptir. sayısız nehirleri ve yer altı sistemleri bol yağış ve özellikle dağlarda depolanan kar sayesinde güvenilir bir şekilde yeniden dolmaktadır. Eğer gerçekleştirmeye yetecek bir vizyon ve istikrar olsa, bir ulusal su depolama mühendisliği ve yönetimi sistemi Lübnan'ı Orta Doğunun su cennetine çevirebilir. Bunun yerine ülke Beyrut'ta ağır su kesintileriyle, kıyı aküferine deniz suyunun dolmasıyla, tarım arazilerinin sulama suyu yokluğu yüzünden ihmal edilmesiyle ve boru hatlarıyla aküferlerin savaş yüzünden ağır biçimde hasar görmesiyle tamamen sakatlanmış bir haldedir.

Türkiye, sahip olduğu büyük su zenginliği sayesinde Orta Doğu'da dengeleyici bir siyasal güç işlevi görecektir. 1980'lerin ortalarından bu yana o zamanın başbakanı ve sonraki dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Körfez ve Yakın Doğu ülkelerine hizmet edecek bir Türk barış suyu boru hattı kavramını savunmaktaydı. Bu öneriye göre Akdeniz'e boşalan Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden alınacak su, Suriye ve Suudi Arabistan yoluyla İran Körfezine taşınacaktı. İki büyük boru hattından birisi suyu Suriye ve Suudî kentlerine taşıırken, diğeri Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'a hizmet verecekti.

Proje potansiyel olarak 20 milyar ABD dolarının üzerinde bir inşaat maliyeti karşılığında 150 milyondan fazla insana içilebilir su taşıyacaktı. Hasır betonlu boruların ve diğer parçaların yerinde inşası bölgede sanayi oluşturacak ve istihdam yaratacaktı.

Ancak finansman bulunsa bile "Barış Suyu Boru Hattı"nın inşası en azından 8-10 yıl alacak ve finansmanın kendisi de bütün ilgili devletlerin ortak bir su paylaşımı anlaşmasına varmasına bağlıdır. Hâlbuki geçmişteki tek bir proje için bile bu anlaşma sağlanamamıştır. Suudîler ve Kuveytliler, boru hattı yoluyla sağlanacak suyun fiyatının tuzlu suyun arıtılmasına göre çok yüksek olacağı gerekçesiyle Özal'ın onay ve yatırım teklifini sürekli olarak reddettiler.

Kuveyt ve Suudî Arabistan'daki üst düzey yetkililer ayrıca Türklere kendi su bağımsızlıkları üzerinde bir rol ve muhtemel kontrol yetkisi vermekten korkuyorlar. Boru hattı, birçok ülkeden geçecek bir boru hattının saldırılara karşı korunmasız olmasına karşın, Irak krizinin önemini yitirmesinden sonra yeniden ilgi çekebilir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bütün bu sıkıntılarını aldırmaksızın, Orta Doğu su sorununu yeni bir kamu diplomasisi düzeyine taşımayı başardı.

Her ne kadar Türkiye cömert su kaynaklarıyla donatılmışsa, Dicle ve Fırat nehirlerinin su başını kontrolü altında bulduran konumda ise de, Türkiye'deki ekilebilir arazinin %40'ı genel olarak su kıtlığının bulunduğu Güneydoğu Anadolu bölgesindedir. Bu su kıtlığını azaltabilmek için, Türkiye 1983 yılında devasa Atatürk Barajı dâhil olmak üzere 13 sulama ve hidroelektrik baraj alanından oluşan Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesini (GAP) başlattı. Bu inşaat alanlarından yedisi Fırat nehri üzerinde diğer altısı ise Dicle nehri üzerindedir.

Tamamlanmasından sonra proje yaklaşık 24 milyar kilowat/saat elektrik enerjisi sağ-

layacak (Türkiye'nin mevcut enerji ihtiyacının neredeyse yarısı) ve 1,6 milyon hektar araziye sulanabilir tarıma açacaktır. Türk hükümeti elde edilecek ilave gıda ürünlerini Avrupa ve Ortadoğu'ya satmayı umut etmekte ve bu ihracattan yüzyılın sonuna kadar 20 milyar ABD doları tutarında gelir elde etmeyi beklemektedir. Ancak sulama altyapısına ilişkin yatırımın mevcut düzeyleri ile Türk hükümetinin toplam kalkınma programını gerçekleştirmesi 50 yıldan fazla süre alacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi Türkiye'nin suyun aşağı kısmındaki komşuları Suriye ve Irak'ın kendi tarım ve sanayi projeleri için kalacak su konusunda kaygılanmasına yol açtı. Suriye ve Irak, Atatürk barajının Fırat'ın suyunun büyük çoğunluğunu Türkiye'nin Urfa (Harran) ovasına yönelterek, Irak ve Suriye'yi su bağımlısı konumuna getirmesinden korkmaktadır. Uzun süredir Suriye'nin Fırat üzerindeki kalkınma projelerinin etkilerinden kaygı duyan Irak, şimdi de Türkiye'nin baraj inşasının nehrin Irak'a yıllık akış miktarını %50'den fazla azaltarak, 30 milyar metreküpten 11 milyar metreküpe düşüreceğini ileri sürmektedir. Türk yetkililer ise Irak'ın kâbus olarak gördüğü hususun teknik olarak imkânsız olduğunu ve suyu uzun bir süre depolamaya yönelik herhangi bir girişimden Türkiye'nin de zarar göreceğini savunmaktadır. Burada bir kez daha ortak teknik veri ve tarafsız analiz yokluğu, tartışmanın bariz bir eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Geçen yıl bölgenin son yarım yüzyıldır en kurak yılı idi. Fırat'ın su düzeyinde önemli düşümlere neden oldu. Dünya Bankası, ortalama bir yılda Fırat'ın kapasitesini 31.820 milyon metreküp olarak hesaplamaktadır ve bu miktar Türkiye, Suriye ve Irak'ın taleplerini karşılayabilir. Ancak 1989 yılında nehrin boşalttığı su miktarı 16.870 milyon metreküpe düşerek, her üç ülkede de ciddi su kıtlıklarına neden olmuştur.

Kuraklık Türkiye'nin ekonomisini sarsmışsa da, Suriye'nin durumu çok daha kötüdür. Fırat'ın düşük su düzeyi Suriye'deki haşere ilaçlarından kirlenme ve tuzla birleşince, hükümeti Şam, Halep ve diğer birkaç kentte içme suyu ve elektrik kesintisine gitmek zorunda bırakmıştır. Şam çoğu gece susuzdur ve suyun %30'unu eski, su sızdıran su şebekesi yüzünden kaybettiği hesaplanmaktadır.

Suriye'nin aksine Irak daha az istismar edilen Dicle suyundan yararlanma şansına sahiptir. son Kuveyt krizi öncesinde, Irak hükümeti Dicle ve kolları ile Tharther gölü üzerindeki 20'den fazla sel kontrol, hidroelektrik, su depolama ve sulama projelerine 300 milyon ABD dolarından fazla yatırım yapmayı planlamaktaydı. Ana projenin suyu Dicle'den Tharther gölüne aktarması ve eğer Irak arazilerini sulayacak miktarda su bulunmazsa, suyu Fırat nehrine aktarması amaçlanıyordu.

Türkiye, Atatürk Barajını doldurmaya başlamak için, 1989 yılı Kasım ayı başında Ocak 1990'da başlamak üzere Fırat'ın suyunu bir ay süreyle tutacağını ilan ederek suyun aşağı bölgesi ülkelerini telaşa düşürdü. Bazı Ortadoğu Kaynakları Saddam Hüseyin'in bu eylemi Irak'a karşı ABD planının bir parçası olarak gördü. Türkiye bu kaygıları hafifletmek için hem Suriye hem de Irak'a bu su ayırımının "ayrıntılı teknik bilgileri"ni ilettiler. Ayrıca Türkiye komşularının Fırat'tan doğacak bir aylık kaybını Kasım ayından Ocak ayına kadar salınacak Fırat suyu miktarını artırarak telafi etmeyi teklif etti.

Turgut Özal, tam gerginliğin zirvede olduğu esnada benimle yaptığı toplantıda Irak ve Suriye ile olan su anlaşmazlıklarını çözme kararlılığını ve onların kaygılarını anladığını vurguladı. "Onların korkularını anlıyorum" dedi, "ama biz onlara zarar vermeyeceğiz. Aksine Türkiye su kıtlığını telafi etmek için çok daha fazlasını yapacak. Irak

ve Suriye'yi niyetimizin olumlu olduğu konusunda ikna etmeye çalıştım". Ancak beklenene göre Suriye ve Irak Fırat suyuna el konulmasına bir yığın diplomatik nota, ziyaret ve uyarı ile reaksiyon gösterdi.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında suya ulaşım konusundaki gerginlik ancak bu üç kıyı ülkesi arasında Dicle-Fırat havzalarındaki su tahsislerini içeren açık bir anlaşma yapılması yoluyla giderilebilir. Ancak müzakereler 1960'lardan bu yana bir sonuca ulaşmaksızın sürdürülüyor. Fırat üzerindeki Üçlü komisyon periyodik olarak toplanıyor. Ancak yalnızca nehir akış oranları ve yağış verileri gibi teknik meseleleri masaya getirebiliyor. Su havzası yönetimi ve su tahsisi konusunda resmi bir protokol bulunmadığı için, Dünya Bankası ve diğer çok taraflı kredi kuruluşları GAP projesi ve onunla bağlantılı altyapı yatırımlarına yönelik finansman paketlerini geri çektiler.

Bu arada suyun aşağı kısmındaki kıyı ülkeleri akut tuzluluk sıkıntısı çekmekte ve taraflardan hiç birisi kalkınma hedeflerini gerçekleştirememektedir. Kapsamlı bir yönetim planı Irak ve Suriye'nin korkularını ortadan kaldırırken, her üç ülkeye sağlanacak yararları artırabilir. Öbür yandan sürekli anlaşamama ve tek taraflı yeni barajlar inşası, anlaşmazlıkların artmasına ve silahlı çatışmaya yol açabilir.

1975 yılında Irak ve Suriye, Suriye'nin Ath-Thawrah Barajı'nı doldurmak için Fırat'ın suyunu azaltması yüzünden savaşın eşiğine geldiler. Irak bu su azalmasından üç milyon Iraklı çiftçinin olumsuz etkilendiğini ileri sürmektedir. 1986 yılında Türkiye'nin, Suriye'nin (kendi çiftçilerine yönelik bir tehdit olarak gördüğü) Atatürk Barajını uçurmaya yönelik bir sabotaj planını ortaya çıkardığına ilişkin haberler vardı. 1987 yılında Ankara, Suriye'nin iki ülke arasında sürekli gerilim kaynağı olan Kürt teröristlere verdiği desteği nedeniyle Fırat'tan Suri-

ye'ye akan suda kesinti yapabileceğini ima etti. Suriye MİG'leri "bir eğitim uçuşunda" Türkiye sınırlarının çok içindeki bir Türk araştırma uçağını 21 Ekim 1989'da vurup düşürdüler. Suriye-Türkiye su gerginliğiyle bağlantılı olduğu bildirilen bu olayda beş kişi öldü.

V. SUYUN BİR STRATEJİK KAYGI KONUSU OLDUĞU BİLİNCİ

Dr. Boutros Ghali 1985 yılı Şubat ayındaki bir toplantıda, Ortadoğu'daki su kıtlığının korkunç realitesine ilişkin iki saatlik bir konuşma yaptı. Ghali'nin International Herald Tribune'ün yorum sayfasında yer alan bu tahmini, o zamandan bu yana Ortadoğu'da su bilinci çağrısı yapan sürekli bir alarm zili haline geldi. "Su petrolden daha kıymetli bir mal haline gelecek" diyordu Dr. Ghali, "Ortadoğu'daki gelecek savaş su konusunda çıkacak". Bu iki alıntı kadar uluslararası basında sıklıkla tekrarlanan başka alıntı nadir bulunulabilir.

"Mısır Afrikalıdır ve Başlıca Sorunu Sudur" başlıklı makale, ABD hükümetinin iç çevrelerinde ilgi gördü. Mısır Devlet Başkanı Mübarek kısa süre içinde Washington'a bir ziyaret yapacak. Dr. Ghali ve Devlet Başkanının siyasi danışmanı Ossama El Baz'ın nakledilen açıklamaları, hassas su sorununun Reagan ile Mübarek arasındaki görüşmelerde Beyaz Saray resmi gündeminde yer alabileceğini göstermektedir.

Bu gibi reaksiyonlar iki yıllık bir araştırma projesini ve sonunda ABD hükümetine "Orta Doğu'daki Su Kaynakları Konusunda ABD Dış Politikası" konulu bir rapor verilmesini sağladı (Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi tarafından). Amaç Amerikan hükümetinin bu büyümekte olan stratejik/çevresel soruna en iyi nasıl karşılık verebileceğini ve bunu yapmaya hazır olup olmadığını belirlemektir.

1987 yılının soğuk bir Aralık gününde, şiddetli siyasi rakipler geçici olarak so-

ğuk ve sıcak savaşlarını bir yana bırakarak, Amerikan hükümeti yetkilileriyle görüşlerini paylaşmak üzere bir araya geldiler. Mısır, Türkiye, Irak, Ürdün ve İsrail'den gelen hükümet temsilcileri 40 Amerikan hükümeti temsilcisiyle görüştüler. Günümüzde böylesine bölgeler arası “gizli” ve “çok gizli olmayan” barış süreci toplantıları çok sık yapılmaktadır. Bir Filistinli meslektaşım bu konferansları “hızla gelişen bir iş sektörü” olarak tanımlıyor. Ancak Ortadoğuluların 1987 yılı kadar erken bir dönemde ortak bir çevresel acil durumu ele almaya hazır olduklarını düşünmek inanılmaz bir düşünce olmayı sürdürüyor.

İroniktir ki; su baskısı altındaki ülkelerin parlamento üyeleri, sorunun küresel boyutlarıyla en az ilgilenen kişiler olma eğilimi göstermektedir. Bu yüzden sıklıkla bir güneyli ya da batılı senatör ya da parlamenter tarafından sık sık bana şu söyleniyor: “Benim seçmenlerim hiçbir zaman, kendi ülkemde bu kadar ağır su sorunları varken, Ortadoğu'daki su sorunu hakkında neden endişelendiğimi anlamayacaklar”.

ABD hükümeti birçok bakanlık ve kuruluşu aracılığıyla dünyanın her yerinde su konusunda yoğun teknik yardım programları gerçekleştirmektedir. Akla gelebilecek her türlü amaca yönelik projeler tasarlandı ve uygulandı. Bu projelere atık su arıtma tesisleri, barajlar, fizibilite çalışmaları, bölgesel uzmanlar için eğitim programları ve benzeri konular da dâhildir.

VI SONUÇ

Birçok Orta Doğu liderinin “su ahlaksızlığı”na mahkûm olduğu duygusu yeni ittifaklar yaratacak ve tarihsel bağların önemini azaltacaktır. Özellikle Orta Doğu'da suyun miktarı mevsimden mevsime ve yıldan yıla azalmaktadır ve bunun sonucu olarak suyun kontrolünü ele geçirme konusunda büyük bir baskı bulunmaktadır. Doğanın armağanı olarak nehirler devlet ve etnik sınırları

aşmaktadır. Nehir kaynağının özel karakteri, bir yerdeki müdahalenin, birbirlerinden yüzlerce millik bataklık ve çöl kumuyla ayrılmış olsalar dahi, aynı kaynağı paylaşan diğer yerleri etkilemesidir. Toplamda etki; kurak ve suya bağımlı bölgelerin aşırı derecede çatışmaya yatkın hale gelmesidir.

Orta Doğu'da nehirler kelimenin tam anlamıyla tarih ve kültürün yaratıcısıdır. Nehirler Ur, Ninova ve Memphis gibi ilk medeniyetleri doğurdu. Nehir boşaltımındaki ve su kullanımındaki değişiklikler, diğer nehir medeniyetlerini kumların içinde boğdu. “Binbirgece Masalları”ndaki Babilin Asma Bahçeleri su yok olduğunda kaybolup gitti. Nehirlerin doğal akışının ilk nehir medeniyetlerinin gelişmesinden bu yana önemli ölçüde değiştiğine ilişkin çok az bulgu vardır.¹⁵ Ancak büyük bir değişiklik vardır. Günümüzdeki nüfus artışı, sanayileşme ve modern tarım daha çok insan ve daha çok sektörün nehirlerden ‘su içmek’ istemesine yol açmaktadır. Devrim niteliğindeki teknolojik yenilikler nehirlerin su damlalarının gittikçe daha büyük miktarını tutma imkânı sağlamaktadır. Geçmişte büyük ölçekli su kullanımı projesi geliştirebilen ülkeler yalnızca suyun aşağı bölgesi ülkeleri idi. Suyun Mezopotamya ve Mısır çöllük ovalarında kontrolü havzanın yukarı bölgelerine göre çok daha kolay bir iş olduğundan ve bu en kurak bölgelerde bu çalışmaya daha çok ihtiyaç duyulduğundan, bu bölgeler suyun yukarı bölgesi ülkelere göre daha yerleşik su hakları elde ettiler. Özellikle daha sonraki onlarca yıl boyunca suyun aşağı bölgesi ülkeleri yeni bir tarihsel ve daha korunmasız bir durumla karşı karşıya kaldılar. Bunun kısmi nedeni kalkınma hızının ülkeden ülkeye değişmesi genel eğilimi idi; ancak asıl

¹⁵ Nil'in akışının 1900 yılından bu yana önemli ölçüde azaldığı bir gerçektir. 1980'lerde ortalama yıllık boşaltım yüzyılın başındakinden yaklaşık 10 milyar metreküp daha azdır. İklim değişikliği araştırmacıları bu durumu yalnızca geçici iniş çıkışları mı (Kutsal Kitab'ın modern versiyonundaki yedi yıl kıtlık ve yedi yıl bolluk) yoksa iklimdeki daha daimi değişikliklerin bir ön uyarısı mı olduğundan emin değildir. Yine de su akışındaki azalma duvardaki yazıları daha da belirgin hale getirmektedir.

ve ilk neden suyun kullanımındaki teknolojik imkânlardaki büyük gelişmelerdi. Fırat su yolu boyunca su konusunda çok devletli mücadelenin başlamasından bu yana yalnızca yirmi otuz yıl geçti. Ürdün nehri su yolu boyunca bu mücadele 1920'lerden bu yana özellikle Büyük Britanya ve Fransa arasındaki diplomatik müzakerelerde sürmekteydi. Nil Vadisinde su konusu yüzyılı aşkın bir süredir ülkeler ve bölgeler arasında çatışma kaynağı oldu. Suriyeliler kendi büyük göllerini Esat gölü adını verirken, Mısırlılar Nasır Gölü, Ürdünlüler ise Kral Talal gölü olarak adlandırdılar. Irak'ın Kürt bölgesindeki Musul Barajına 1980'lerin ilk yarısında yeni bir isim verildi: Saddam Hüseyin Barajı. Türkiye'de en büyük baraj modern ülkenin kurucusu Kemal Atatürk'ten adını almıştır. Barajlar ve bentlerle bağlantılı ulusal prestij su kullanımındaki bölgesel değişikliklerde hem koruma hem de çatışma faktörü haline gelmektedir. Genelde anlaşamama potansiyelini etkileyen üç temel şart bulunmaktadır:

1. Su kıtlığı faktörü. Örneğin Trysil su yolunda (İsveç'te Klara nehri) Norveç'in, İsveç'e göre suyun üst bölgesi ülkesi olduğu gerçeği, tarım açısından sorun suyun çok az olması değil, tam tersi olduğu için iki komşu devlet arasındaki ilişkiler üzerinde çok az etkiye sahiptir. Öbür yandan Mısır'ın tamamı, Sudan, Ürdün, Irak, İsrail ve Suriye'nin büyük bir kısmı sulamasız tarımsal üretime yetecek kadar yağışa sahip değildir.
2. Suyun yukarı bölgesi ülkelerle aşağı bölgesi ülkeleri arasındaki güç dağılımı ve ilişkileri. Coğrafi ve tarihsel şartların kombinasyonu, suyun aşağı bölgesi devletlerinin nehri daha fazla kullanması kuralına yani suya ilişkin 'yerleşik hakları'nın en kapsamlı şekilde olması kuralını ortaya çıkardı.

Kendi göreceli su yolları boyunca, Mısır ve Irak bu konudaki başlıca örneklerdir. Bunlar suyu kullanmışlardır ve sağlam ne-

denlerle haklarını kuşaklar boyu kullanım yoluyla yerleşik hale getirdiklerini savunmaktadırlar. Aynı nedenlerle suyun aşağı devletleri ekonomik ve siyasal bakımdan en güçlü devletler olacaktır. Teknolojik devrimler ve ülkelerdeki kalkınma hızı farklılıkları, suyun aşağı bölgesi ülkelerinin suyun yukarı bölgesi devletlerinden gelen gittikçe artan baskılarla karşılaşmalarına neden oldu. Su dağıtım sorununda 'adalet' tanımı muhtemelen değişmeye devam edecektir. Ancak suyun yukarı bölgesi ülkeleri suyun aşağı bölgesi ülkelerinin ihtiyaçlarını en başta düşünmek zorunda kalırken, suyun aşağı bölgesi ülkelerinin 'aşırı kullanımı' da bu tarihsel gelişmeler yüzünden çapraz ateş altında tutulacaktır. Bu baskının ardındaki güç suyun aşağı bölgesi ülkelerinin suya tarihsel olarak gelişmiş bağımlılığına alternatifler, çatışma süreci ve müzakere imkânları üzerinde en büyük etkiyi yapacak faktörlerdir. Fırat-Dicle havzasındaki ülkeler arasındaki güç dengesi Körfez Savaşından bu yana önemli ölçüde değişti. Nil su yolu boyunca durum çok belirgin değildir; ancak suyun yukarı bölgesindeki bazı ülkelerdeki barış ve bunun sonucu doğacak istikrar su sorunu ve bu ülkeler arasındaki güç yapısı üzerinde etki yapacaktır. (3) üçüncü değişken ise su yolu boyunca ülkeler arasında mevcut genel güvendir. Yıllık su akışı, mevsimsel değişkenlik ve akışın hızı gibi "katı" hidrolojik gerçekler, rasyonel, çok amaçlı ve optimal planlamayı gerçekleştirme yeteneksizliği yüzünden "yumuşak" siyasal sorunlara dönüşmektedir. Ürdün, Suriye ve İsrail'in Ürdün nehri su yolunu kullanımı yalnızca pahalı değil, aynı zamanda uzun vadede, bütün su yolu ülkeleri için teknik bakımdan daha verimli çözümlere göre, bütün bölgenin tarım potansiyeli açısından zararlı yan etkilere sahiptir.

Günümüzde çeşitli nedenlerle suyun aşağı bölgelerini dolduran ve orada yaşayanlar Araplardır. Pan-Arabizm tatlı ve yeterli su

mücadelesinin yeni bir aşama girdiği bir dönemde devletler ve uluslar için bir “hayatta kalma sorunu” haline gelebilir. Başkan Bush’un ‘vizyonları’ndan çok doğanın rolüyle belirlenen böyle bir yeni dünya düzeni içinde, Pan-Arabizm “Susuzluk Birliği” haline gelebilir. Arapların trajedisi, merkezî Arap ülkelerinin Arap olmayan dünyanın iyi niyetine bağımlı olmasıdır. Türkiye Dicle-Fırat su sisteminin ‘su kulesi’dir. Bu ülke suyun aşağı bölgesi Arap ülkelerinin su kaynaklarının büyük bir kısmını kontrol etmektedir. Coğrafi bakımdan Etiyopya Afrika boynuzunda aynı rol ve konuma sahiptir. Somali’deki Juba ve Shebele nehirlerinin kaynaklarını ve aynı zamanda Atbara, Sobat ve Mavi Nil’i kontrol etmektedir. Bu sular hep birlikte Nil’in yıllık su miktarının %85’inden fazlasını sağlamaktadır. Ancak Etiyopya’nın ekonomik, siyasal ya da askerî güç bakımından Türkiye’ye yaklaşabilecek bir yönü yoktur ve özellikle de suyun aşağı bölgesi ülkeleriyle kıyaslanamaz. Mısır Nil su yolunun büyük gücüdür, ancak ülkenin jeopolitik konumu korunmasızdır. Nehir havzalarındaki nüfus dağılımı ve nehir havzalarındaki bu kültürler çatışma/işbirliği potansiyeline ilave bir boyut getirebilir.

İngiliz kâşif ve emperyalist Samuel Baker, İngiliz kamuoyuna yaklaşık 110 yıl önce “Su yoksa Araplar yoktur” (No water, no Arabs) demişti. Bu sözyle Mısır’ın korunmasız durumuna atıfta bulunuyor ve İngilizlerin suyun yukarı bölgesini kontrolü altına alması halinde, ayrıca Kahire ve Süveyş Kanalını ve bunun sonucu olarak da Hint deniz yolunu kontrolü altına alacağını savunuyordu. Baker’in kendisi de Nil’in sularını kuzey Sudan çölüne kanalla yönlendirmenin teknik bakımdan mümkün olduğuna inanmıyordu ve zaten o dönemde bu mümkün değildi. Ancak teknolojik gelişmeler böyle bir müdahaleyi mümkün hale getirdi. 1924 yılında, İngilizler Nil’in suyunu

kullanarak kurak kuzey Sudan’da dünyanın en büyük pamuk tarlalarını kurmayı başardı. Günümüzde bütün suyun yukarı bölgesi ülkelerinin bundan yalnızca on yıl öncesine göre daha büyük miktarlarda suyu kullanmaları teknik olarak mümkündür.

Nehirlerin çok uluslu ve çok etnik kökenli karakterinin kombinasyonu, teknolojik gelişmelerle birlikte su planlaması ve kullanımında sürekli olarak daha büyük bir karmaşıklığa yol açmıştır. Yalnızca ulusal ölçekte planlamanın modasının geçtiği görülmektedir. Bir ülkedeki su kullanımı ve su kullanımının geliştirilmesi kararlarının aynı su yolu boyundaki bir diğer ülkenin kalkınma potansiyeli üzerinde belirgin sonuçlara sahip olabileceğine ilişkin sayısız örnek bulunmaktadır. Ankara’da verilen kararlar şimdiden Irak’taki Fırat ovalarındaki yoksul çiftçilerin yaşamı üzerinde doğrudan sonuçlar doğurdu bile. Benzer şekilde Knesset’de verilen kararlar Amman’daki su durumunu dolaylı olarak etkiledi. Nil konusundaki su kullanımı anlaşmalarından (1929 ve 1959) elde edilen deneyimler belli bir dönemde su dağıtımını konusundaki “adil” anlaşmaların zamanla demode hale geleceğini ve yalnızca yirmi otuz yıl sonra anlaşmanın bazı taraflarınca “adaletsiz” olarak görüleceğini göstermektedir. “aynı suda iki kez yıkamazsınız” demişti Heraklitüs. Aynı şekilde bugün bir su paylaşım anlaşmasını adil olarak gören tarafların, yarın adaletsiz göreceği söylenebilir. Çünkü nehir değişmiş ve su talepleri artmıştır. Batı toplumlarının ve Asya ve Orta Doğu ülkelerinin kalkınması, kalkınmanın artan su tüketimiyle ve daha çok su tüketen sektörlerin gelişimiyle el ele yürüdüğünü ortaya çıkarmıştır. Orta Doğu’daki hiçbir lider bu su meydan okumasından ya da “hidrolojik zorunluluk”tan kaçamaz.

Nehirlerin ortaklaşa kullanımını için sözleşmeler ve yasalar yapmak o kadar güçtür ki, uluslararası toplumun oldukça genel kılavuzlar hakkında anlaşmasının imkânsız

olduğu anlaşılmıştır.¹⁶ Kural olarak asıl çatışma suyun yukarı ve aşağı bölgesindeki ülkeler arasındaki müzakerelerde yaşanır. Zira gerçek, uzun vadeli ve ideolojik olmayan bir çıkar çatışması mevcuttur. Hukukî anlamda bu çatışmanın karşılıklı olarak dışlayıcı ve birbiriyle çelişen hukuk prensipleri varyasyonlarıyla ifade edilmesi eğilimi sergilenmektedir. Bir yandan mutlak bütünlük ve nehir havzası birliğini destekleyenler hiçbir su kıyısı ülkesinin aşağı bölgedeki kullanıcılara giden suyun miktarı ve kalitesi üzerinde önemli bir etki yapmaması gerektiğini savunmaktadır. Öbür yandan mutlak bağımsızlığı savunanlar bir kıyı ülkesinin kendi ülkesinin topraklarından geçen suyu kullanma hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Sorunlar doğanın yarattığı coğrafi sorunlarla ağırlaşmaktadır ve kural olarak bu şartlar derin kültürel, tarihsel ve etnik husumetlerle çakışmaktadır. Özellikle Orta Doğu’da durum budur. Ürdün vadisinde Yahudiler Araplara karşıdır; Nil Vadisinde Afrikalılar Araplara, Hıristiyanlar Müslümanlara karşıdır. Ve Dicle-Fırat su yolu boyunca, I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı İmparatorluğunun merkezi ile eski Osmanlı bağlıları olan Türklerle Araplar arasında bin yıllık husumet bulunmaktadır.

Türk firmaları İsrail’ ile ülkenin güneyinden Akdeniz’e akan Manavgat nehrinden su satmak için görüşmeler yapıyordu. Türkiye orada yedi yıl önce bir bent inşa etti. Bu bent şimdi 1,5 milyar metreküp su tutmaktadır ve kalitesi İsrail’de mevcut olan tüm suların çok ilerdedir. Plana göre; su güneydeki özel bir terminale yüzen depolarla taşınacaktı. Sonra su esnek mavnalar yada yüzen torbalarla İsrail’e taşınacaktı. Ancak İsrail’in satın almak için yaklaşık 50 milyon dolar ödemesi ve suyu taşıması ve suyu depolamak

¹⁶ Müzakerelerin ne kadar karmaşık ve kafa karıştırdığı olduğuna ilişkin örnekler FAO (1980), ILA (1967), ILC (1981), Birleşmiş Milletler (1977 ve 1980) tarafından sergilenmiştir. Ayrıca bakınız: Garretson, Hayton ve Olmstead (1967), Falkenmark (1986 ve 1990). Güney Batı Arabistan’a ilişkin bölgesel bir araştırmada (Maktari, 1971), İslam hukuku geleneği içindeki su haklarına ilişkin olarak, yerleşik hukuk uygulamalarının farklı ve birbiriyle çatışan yönleri farklı çıkarlarına çekici gelebileceği ortaya konulmuştur.

için bir terminal inşa etmek üzere ilave ödenek temin etmesi ve suyu İsrail’in su şebekesine pompalaması gerekiyordu.

İsrail Su Komisyonu ile Türk Hükümetinden imtiyaz sözleşmesi yoluyla işi alacak Türk şirketleri arasında ortak girişim oluşturmak üzere yapılan görüşmeler halen hazırlık aşamasında. Bir İsraili yetkili “eğer suyun maliyeti bu kadar yüksek olursa, bir anlaşma olmayacak” diyor. Bu arada Arap dünyasındaki olumsuz reklam ve siyasal protestolar da müzakereleri yavaşlattı.

Ürdün ve Yarmuk nehir havzaları entegre geliştirmeye çok uygun. Ancak önerilen bütün ortak planlar Arap-İsrail ya da Suriye-Ürdün husumetine kurban edildi. Ölü Denize boşalan suyu depolamak ve kullanmak üzere önerilen Birlik/Makarın Barajı, aslında %3,8’lik nüfus artışıyla –dünyanın en hızlı nüfus artışlarından birisi- yalnızca Ürdün’e kesintilerden beş yıl daha uzak kalma imkânı verirdi.

Sonuçta Ürdün artan su ihtiyacını karşılamak için, yer altı su kaynakları için daha derin kuyu kazma ve damla sulama gibi oldukça pahalı teknolojiler dâhil olmak üzere parça çözümlere güvenmektedir. Bir umut vadeden yaklaşım ise güneş enerjisinden yararlanan pompalama istasyonu ve Ürdün Nehri vadisinde Ölü Deniz’in güneyindeki acı suyun arıtılmasıdır. Ancak satın alma ve montaj gibi peşin sermaye maliyetleri Ürdün gibi ekonomik sıkıntılar içindeki bir ülkenin bu planı gerçekleştirmesini engellemektedir. Teknoloji ve mühendislik Ürdün’ün su problemlerini çözmeye yardım edebilir, ancak büyük yerüstü su kaynakları bölgesini ortaklaşa geliştirmek ve kullanmak üzere, yerel nehir paylaşıcı ülkeler arasındaki bölgesel siyasal işbirliğinin mutlaka gerçekleştirilmesi gerekir.

**SU VAKFI SU POLİTİKALARI KÜLLİYESİNDE
DAHA ÖNCE YAYINLANAN BÜLTENLER**

SAYI 1	Türkiye'nin Su Politikaları <i>Zekâi Şen</i>
2017 Şubat (February)	
TÜRKÇE	

Tüm Su Vakfı bültenlerini <http://bulten.suvakfi.org.tr> adresinden bilgisayarınıza indirebilirsiniz.

SU VAKFI

Libadiye Cad. Dođanay Sokak No:6 Kat:4 Üsküdar İstanbul
Tel: (216) 412 3383 - Faks: (216) 412 3390
suvakfi@suvakfi.org.tr - www.suvakfi.org.tr